

- TÓTH BÉLA 1895. *Szájruľ szájra. A magyarság szálló igéi.* Athenaeum, Budapest.
- TÓTH BÉLA 1901. *Szájruľ szájra. A magyarság szálló igéi.* Második, javított és bővített kiadás. Athenaeum, Budapest.
- Ulár Pál 1893. Tanárbeiktatáson mondott bezáró beszéd. *Keresztény Magvető* 28/3: 166–168.
- Vass József 1856. Bornemisza Kata levele. [Bevezető.] *Családi Lapok* (1856. június 5.) 5/13: 485–487.
- Vince Sándor 1860. Miképp vezéreljük növendékeinket honszeretetre? *Néptanítók könyve. Protestans növelészeti közlöny.* 4: 250–258.
- Wékey, Sigismund 1852. *A Grammar of the Hungarian Language, with appropriate exercises, a copious vocabulary, and specimens of Hungarian Poetry.* Trelawny Saunders, London – John Wiley, New York.

PETER SHERWOOD

University of North Carolina at Chapel Hill, USA

SZEMLE

Megjelent a moldvai régió magyar nyelvi nagyszótára

PÉNTEK JÁNOS szerk., A moldvai magyar tájnyelv szótára. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2016. I/1. 523 lap, I/2. 529 lap, II. 375 lap

1. A magyar tájszótár-tipológia három olyan szótártípust ismer, amelybe tájszavakat tartalmazó szótárak tartoznak. Az egyik a helyi tájszótár (egy-egy település tájszavainak a tára), a másik a regionális tájszótár (valamely tájegység táji szavait közlő szótár), a harmadik a regionális szótár (valamely tájegység közmagyar és táji szavait egyaránt tartalmazó szótár). A moldvai szótár (MMTnySz.) ez utóbbiba sorolható, hiszen vannak benne a közmagyarral megegyező szavak is (például *bor, elszakad, érik, gond, görög, gőzmalom, gőzös, gyalázás, gyalázatos, gyár, gyász, gyászolás, gyáva, gyep, ház, halász, halastó, faláb, falióra, farkascorda, farkasfog, faszekér, fejedelem, igaz, illat, ital, jaj, józan, kajla*). Egyszermsind azonban egyedi is. Egyedi a benne közölt szavaknak a többi területi (és egyéb) magyar nyelvváltozathoz képest feltűnő mértékű mássága, túlnyomó nyelvjárásiassága. Ezért az a benyomásunk az első lapozgatások után, hogy regionális tájszótárral van dolgunk. Egyedíti a szótárt a benne lévő idegen (román) elemek nagy száma. Egyedíti továbbá a kiegészítő szemasiológiai kötet és a benne közölt, mennyiségében és minőségében is kiváló illusztráló anyag, valamint egy, a nyelvtudományon kívül álló, szemünk előtt zajló folyamat: „[a]ttól lehet tartani, hogy ez a szótár egy eltűnő magyar nyelvváltozat szókincsét örökíti meg” (a szerkesztő szavai, MMTnySz. [fülszöveg]). Amikor tehát a moldvai régió magyar nyelvi szótárát a Szamossháti szótárral induló regionális szótárak közé soroljuk, tisztában vagyunk a nagy eltérésekkel. Azzal tehát, hogy egyedi szótárral gazdagodott a magyar nyelvtudomány. Az pedig, hogy a címben a *nagyszótár* szót használom, nem költőinek szánt túlzás. Utalás kíván lenni arra, hogy a moldvai régió egészét és a 20. században közzétett, s egyéni gyűjtésekből kiegészített lexikális anyagát átfogó szótár

a moldvai magyar szótár, amely a szokványos szócikkbeli információkon kívül nyelvhasználati, néprajzi s egyéb tudnivalókat a szokottnál jóval nagyobb mértékben tartalmaz.

2. A címmel kapcsolatban két megjegyzés. Az egyik: a szótár címe egyértelműen azt jelzi, hogy a moldvai magyar nem külön nyelv, hanem a magyar nyelv része. A másik: PÉNTEK JÁNOS nem használja a „csángó” elnevezést. A szóban forgó területről szólva KÁLMÁN BÉLA (1966: 88) székely és csángó nyelvjárástípust, IMRE SAMU moldvai csángó nyelvjárásokat emleget (1971: 373), JUHÁSZ DEZSŐ (2003: 307) viszont már „moldvai nyelvjárási régió”-ról ír, elkülönítve tőle a székely nyelvjárási régiót. PÉNTEK JÁNOS egy korábbi, 2014-es tanulmányában (PÉNTEK 2014) hitelt érdemlően érvel amellett, hogy a *csángó* elnevezés szaknyelvi használatra alkalmatlan. Ez az elnevezés véleménye szerint a madéfalvi veszedelem után született, amikor a mezőségi ősökre visszamenő moldvai magyarok mellett megjelentek Moldvában az elmenekült nagyobb székely csoportok. Az utóbbiaknak feltűnt, hogy a régi moldvai magyarok a *csinál* igét *csán*-nak mondják (hogy tehát *csánog*-nak), s az ebből képzett *csángó* névvel illették, csúfolták őket (a név stigmatizáltságára l. i. m. 410), s ennek az eredeti, korábbi moldvai magyar közösségek identitástudatában – a stigmatizálás következtében – rossz hatása lett. Érthető azonban, hogy a Kiadó a nagyközönség körében általános szóhasználatot követve, mintegy pontosító tájékoztatásra – egy borító papírszalagon –, „Csángó”-magyar szótárként kínálja a reménybeli vevőknek a fontos kiadványt.

3. A moldvai tájnyelvi szótár fő újdonsága abban van, hogy egy egész nyelvjárási régiónak, éspedig a legarchaikusabb magyar nyelvjárási régiónak, a moldvainak a szótára. Újdonság az is, hogy voltaképpen történeti szótárnak tekinthetjük, hiszen adatai 20. századiak, illetőleg nagy részük a 20. század második felének elejéről való. PÉNTEK JÁNOS szavaival: „A magyar nyelvnek ebben a táji változatában ott a nagyon távoli múlt, két változatában élő nyelvtörténete a mezőségi és a székely nyelvjárásnak, és ott az újabb kor erősödő román nyelvűsége az átvett szavakban, magyar szavak román minta szerint alakuló jelentéseiben, román szerkezetek magyar megfelelőiben. Ebből nem lehetett és nem is kellett kiszűrni a »vegytiszta« magyart” (MMTnySz. [fűlszöveg]). Újdonság továbbá, hogy szerkesztője és segítői elsősorban másoktól gyűjtött adatokkal dolgoztak. A főtebb említett első tényből – hogy ti. egy egész nyelvjárási régiót átfog – következik, hogy igencsak terjedelmes szótár született. Ha összevetjük e szótárt a többi magyar regionális szótárral, első pillanatra látható, hogy a moldvai a lexikális regionalizmusok tekintetében messze felülmúlja az összes többit. Az alaki tájszavak óriási tömege ötlik talán először szemünkbe, miként – közmagyar szemmel nézve – az ismeretlen szavak (azaz a valódi és névbéli) tájszavak nagy száma is. De ha közelebről megnézzük, bizony a jelentésbeli regionalizmusok sokaságával is dolgozunk van. Mennyi vizsgálati lehetőség! Fontos lexikográfiai újdonság az, hogy a szokásos onomasziológiai rendezőelv szerinti szótárt kiegészíti külön kötetben a fogalmi elrendezésen alapuló szemasziológiai szórajstromozás is, gazdag és színvonalas, néprajzi szempontból különösen is jelentős fénykép- és rajzmelléletek sokaságával. Ha bárki föllapozza a harmadik kötetet, a benne látható sok-sok kitűnő, a moldvai népeletről tájékoztató fénykép önmagában is vonzó lehet a hagyományos népi kultúra iránt érdeklődő laikus olvasók számára is. A szótár mint több irányú kutatás forrása megérdemelte, hogy minőségi papíron és szellős belső elrendezésében jelenjen meg. Ez ugyan nem tudományos kritérium, de használói szempontból nézve mégiscsak fontos.

4. „Maga a nyelvföldrajzi anyag a bizonyítéka annak, hogy a moldvai régióban elsősorban nem a belső földrajzi tagolódás a releváns, sőt nem is a régi és az új, hanem a típus: az archaikusabb mezőségi és a székelyes típus (JUHÁSZ 2001). Ebből a megfontolásból az »északi« és »déli« megjelölésről teljesen lemondunk” – írja PÉNTEK JÁNOS (MMTnySz. I/1: 9). Ennek megfelelően a szótárban rövidítésekkel jelölve vannak egyrészt a mezőségi típusú, tehát régebbi, mezőségi eredetű és típusú archaikus csoport szavai (= mez), másrészt az újabb, székelyes eredetű és típusú csoportba tartozók (= sz), harmadrészt az ezek egyikére sem korlátozódók (= ált.) azzal a szerkesztői megjegyzéssel azonban, hogy az így minősített szavak ismerete, használata nem föltétlenül általános, l. 25). A hatalmas szókészleteti korpusz adatai mind 20. századiak, mintegy 112 moldvai magyar nyelvűek lakta településről (a településnevek listáját l. 26–28), illetőleg számos forrásból (ezekre l. 29–32) s TÁNCZOS VILMOS lektori jelentéséből származnak (elvileg 5376 moldvai vonatkozású magyar publikáció jöhet szóba: l. 8). A településnevek vonatkozásában az lehet még fontos, hogy a szándék szerint – Tánzos Vilmos, Pozsony Ferenc és Murádin László bevonásával – a maguk eszközeivel megkísérelték egységesíteni, „kodifikálni” a különösen sok változatban használt neveket. Szükséges és hasznos munkát végeztek ezzel.

A feldolgozandó anyag hatalmas, számos forrásból származó és erősen heterogén volt, a szerkesztés igen sok munkával járt. PÉNTEK JÁNOS meg is fogalmazza: „[e]bben a heterogenitásban nem lehet megvonni a helyi nyelvváltozatok és a közmagyar határát, sőt néha a magyar és a román nyelv határát sem. Mindez különlegessé tette a szótár szerkesztését, kényszerűvé az eltérést az ismert lexikográfiai mintáktól” (7–8). A címszavak dolgában hagyományosan azt az elvet szokás követni, hogy az alaki és a jelentésbeli tájszavak esetében a köznyelvi szóalak, más esetekben a tájszó köznyelviessé alakja a címszó. PÉNTEK JÁNOS szerint a moldvai tájnyelvi szótár „esetében ennek az elvnek a mechanikus érvényesítése következményeiben megtévesztő lett volna: ezáltal jelentősen csökkentette volna ennek a nyelvváltozatnak a köznyelvhez viszonyított, a szókincsben megmutatkozó reálisan meglévő távolságát. Márpedig ebben az esetben sem a túlzott közelítés, sem a szándékos távolítás nem lett volna szerencsés” (8). Úgy vélem, a hagyományos címszóadással többet nyertek volna a szótárhasználók, akiknek többsége bizonyosan járatlan lesz a moldvai szókészletben, nem úgy, mint a kevés kivétel. S mert túlzottan nem sérült volna így sem a regionalizmusok láttatásának elve, hiszen a táji szóalakoknak a címszót más betűtípussal követő kötelező közlése mindenkor nyilvánvalóvá teszi a közmagyartól való eltéréseket. Igaz viszont, hogy a moldvai címszavak szótárbeli megjelenítésével a közmagyartól való távolság hangsúlyosan, sőt látványosan kiemelődik (l. a fentebbi PÉNTEK-idézetet). Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik azonban még valami: a nem szokványos címadás miatt „különös fontossága van a belső utalásoknak, és annak is, hogy az alapkorpust tartalmazó első két kötetet egy harmadik egészíti ki, a közmagyar – moldvai magyar rész, amely mintegy visszautalásként, visszakereshetőként az egyes jelentésekhez (fogalmakhoz) kapcsolódó moldvai megnevezéseket, valamint a legszükségesebb illusztrációkat tartalmazza” (7–8). A tájékozódás szempontjából fontos, hogy a szótár utalórendszere kényes igényeket is messzemenően kielégít, így a moldvai címszavak miatt jelentkező szokatlanságon hamar túlteheti magát a szótárnak a moldvai nyelvjárások szókészletében járatlan használója is.

Fölmerül a szokásos, sőt kötelező kérdés is: mennyire hiteles a szótár anyaga? Ahogy ez a tájszótárakra általában áll: lexikálisan hitelesek, hangtanilag azonban nem minden esetben.

A szerkesztőnek sok gondja volt a lejegyzésekkel, nem csak az adatok tömege miatt (erről a gondról az Új magyar tájszótár munkatársai is sokat regélhetnének). Hiszen a sok gyűjtő között lejegyzési ismeret, hallási érzékenység és tapasztalat tekintetében, nemkülönben a zömmel cédulakon őrzött lejegyzések dolgában nagy különbségek voltak (nem mindenki hallja például – s ezért nem is tudja jelölni – a nyílt *e* és a zárt *ě* közötti különbséget sem), s érthetően a néprajzosok sincsenek szokva a nyelvészektől megszokott fonetikai pontossághoz). Ám ne feledjük: a szótáraktól (a kiejtési szótárakat nem tekintve) a lexikális pontosság elvárható, a fonetikai precizitás nem. Fontos tudnivaló, hogy a közölt szóalakok lokalizálva vannak (ahogy például az Új magyar tájszótárban is), így a településnevek rövidítésének a feloldásával, tehát némi utánjárással mindenki megállapíthatja az adatok származási helyét. Ennek fontosságát nem győzöm eléggé hangsúlyozni. Nem maradhat említetlen, hogy a szócikkek egy része a címszóként szereplő szavak kicsinyítő képzős származékainak, a velük alakult szerkezeteknek, kifejezéseknek, példamondatoknak, frazeológiai egységeknek, a hozzájuk kapcsolódó néprajzi leírásoknak és különböző természetű megjegyzéseknek valóságos tárházát nyújtja, nagyban növelve velük a szótár forrásértékét, felhasználási lehetőségét (l. például a *gyermek, gyertya, halál, káposzta, jó, juh, kérészt, kéz, kút*). Tulajdonnevek is előfordulnak, ha nem is nagy számban. A jelentések románul és angolul is meg vannak adva.

5. A moldvai magyar tájnyelv szókészlete változásának három fő iránya van: „az archaizmusok háttérbe szorulása, eltűnése; a kontaktuselemek (románból átvett lexémák és román mintára alkotott szerkezetek) számának növekedése a román nyelvi dominancia, folyamatos nyelvcseré következtében; helyenként a mobilitás és a revitalizációs oktatás eredményeképpen a magyar köznyelvi szavak passzív és aktív ismeretének terjedése, esetleg használata” (7). Ennek szótárbeli megjelenítését reménytelennek tartván nem is tekinthette céljának a szerkesztő. Lexikológiai vizsgálatok elvégzése ugyanis más műfajba tartozik, más leírási keretet igényel. A moldvai szótár hasonlatos az Új magyar tájszótárhoz összegző, szintetizáló voltában, s abban, hogy az adott terület (a magyar nyelvterület ott, a moldvai itt) rendelkezésre álló források alapján elérhető tájszavait a teljességet megközelítően teszi hozzáférhetővé. Olyan forrásokból merít nem kis részben, amelyeket beszerezni ma már reménytelen volna. Az a pusztán tény, hogy mindenki számára rendelkezésre bocsátja, lexikográfiai értelemben is könnyen használhatóvá és értékesíthetővé teszi a moldvai magyar tájnyelv 20. századi, egységesen dokumentált, így megőrzött lexikális anyagát, önmagában is örvendetes, egyszersmind elismerendő teljesítmény. De tekintsünk a jövőre: municiót ad követő és összehasonlító lexikális vizsgálatok megindítására és elvégzésére is. (Ezzel csupán két lehetséges csapásirányt jeleztem.) GOMBOCZ szellemében úgy tekintsünk az ebben a szótárban közölt moldvai szavakra is, mint amelyeknek nem önmagukban, hanem a belőlük következő, belőlük levonható – nem csak nyelvészeti – tanulságok, ismeretek, következtetések, kérdésfelvetések miatt van a kutatás szempontjából mással nem pótolható jelentősége.

6. A moldvai tájnyelvi szótár készítésének nagy felelőssége kezdettől fogva a szerkesztő vállát nyomta. Hogy voltak segítők, örvendetes, hiszen valóban nagy szükség volt rájuk. Külön köszönet illeti azokat, akik saját gyűjtéseik anyagával gazdagították a szótárt. Közülük Gazda Klárát, Halász Pétert, Murádin Lászlót, Pálfalvi Pált, Pozsony Ferencet,

Tánczos Vilmost érdemes kiemelni. Azokat, akiknek lényeges volt a hozzájárulásuk, említtem még P. Dombi Erzsébetet (cédulázás és anyagrendezés) és Tánczos Vilmost (lektorálás és saját anyagának rendelkezésre bocsátása), Németh Boglárkát (lektorálás és angol fordítás) miatt. A szerkesztés kezdeti szakaszában – így szokott ez lenni – kékebb volt az ég. De ahogy PÉNTEK JÁNOS finom visszafogottsággal jelzi: „nem maradtam ugyan egészen magamra, de a szerkesztés oroszlánrészét végül nekem kellett elvégezniem” (5). Fiatal kutatók hosszabb távú bevonása azért nem volt lehetséges, mert „a fiatalok számára a személyes ambíciók és a bizonyítás ismert kényszere” (i. h.) ezt nem tette lehetővé. Általános tapasztalat ez is. A szótár azonban elkészült (további segítők nevét l. a 4. oldalon), s PÉNTEK JÁNOS megnyugvással tekinthet az elvégzett munkára. Mert ha valaki, akkor ő tisztában van a szótár jelentőségével. Jól tudta, hogy ezt a szótárt valakinek mielőbb meg kell csinálni. Mégpedig valakinek az erdélyi magyar nyelvtudományból. Úgy véljük, nála felkészültebb, alkalmasabb, a moldvai nyelvjárásokban eligazodni képes felelős szerkesztőt keresve sem találhattak volna. S azt firtatnunk fölösleges, hogy ő találta-e meg a feladatot vagy a feladat őt. Egymásra találtak. Az eredmény, a magisztrális moldvai magyar nyelvi nagyszótár pedig önmagáért beszél.

Zárásul átadom a szót a szerkesztőknek: „[e]l szoktuk mondani, hogy a nyelvjárásokban a nyelv történeti emlékei szinte hiánytalanul megtalálhatók. Több mint másfél évtizede élek egy szómúzeum bővületében, a moldvai magyar szavak múzeumában. A kolozsvári tanszék, amellyel egész életem összekapcsolódik, maga is egy szómúzeum, ennek egyik tárlója az a sokfiókos szekrény, amelyben a moldvai szavak cédulái állnak, és amelyekből *A moldvai magyar tájnyelv szótára* összeállt [...]. A szótárrá szerkesztett szómúzeumban nincsenek ugyan falakkal elkülönítve a helyiségek, tárlók, de a figyelmes olvasó, a szótárt forrásként használó kutató a betűk rendjében megtalálja a régi szavak kincseit, a tárgyi és szellemi kultúra nyelvi lenyomatait, a mély értékeket őrző népi vallássság vallomásait, a lélek nyelvi rezdüléseit, a finom érzékenységet. Az a nyolc évszázad, amely e magyar nyelvváltozat mögött áll, és különösen az elmúlt másfél évszázad kemény asszimilációs nyomása, szintén tükröződik a szótár anyagában” (PÉNTEK 2019:16).

Hivatkozott irodalom

- KÁLMÁN BÉLA 1966. *Nyelvjárásaink*. Tankönyvkiadó, Budapest.
 IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 JUHÁSZ DEZSŐ 2003. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: *MDial.* 262–316.
 MDial. = *Magyar dialektológia*. Szerk. KISS JENŐ. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
 PÉNTEK JÁNOS 2014. A moldvai magyarokról és a *csángó* elnevezéséről. *Magyar Nyelv* 110: 406–416.
 PÉNTEK JÁNOS 2019. A hűség próbája: megmaradás a nyelvben. *Honismeret* 47/1: 13–16.

KISS JENŐ
 ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem